

Hvad er diskursanalyse?

Af Nils Bredsdorff

Gennem de sidste 30 år har diskursbegrebet og diskursanalysen spillet en stigende rolle inden for humanistiske fag som sprog- og litteraturstudier, kulturstudier, psykologi og historie. Man har talt om, at der var en drejning mod sproget, 'a linguistic turn'. Den klassiske sprogteori, lingvistikken, som koncentrerede sig om sprogets formelle struktur og enkelte dele blev mødt med krav om at inddrage sprogets praktisk brug og forandring.

Efterhånden blev sproget som socialt værktøj centrum for analyserne. Sproget blev set som dannet af de sociale forhold i samfundet men samtidig som medskaber af de sociale forhold. Den store teaterkunstner – og diskurskritiker – Dario Fo forsøgte at fange denne dobbelthed af magtstruktur og magtproduktion i stykket 'Arbejderen kan 300 ord, arbejdsgiveren kan 1000, derfor er han arbejdsgiver'.¹⁾

Sprogvidenskaben og sprogfilosofien udviklede sig voldsomt og konfliktfyldt i første halvdel af det tyvende århundrede og diskursanalysernes historie er naturligvis præget af universitetskampene. Men udviklingen er også præget af sproget eller betydningerne af begrebet Diskurs. Man kan sige, at diskursanalysernes mangfoldige og konfliktfyldte ophav fastholder diskursbegrebets oprindelige tvetydige indhold. *Discurso* med den afledede form *discursus* er latin og betyder løbe frem og tilbage med en undertone af lidt forvirring og uden egentlig retning. Herfra kommer det til at betyde først ordveksling, argument(ation) og senere både samtale og drøftelse og også fremstilling, afhandling og prædiken. Endelig kommer så en ny betydning. Diskurs bliver til rammen for talen, sproget, fremstillingen og forståelsen, dvs. den fælles horisont, der muliggør at begreberne signalerer det samme for diskursens deltagere.

Diskurs kan både være en sætning, en række sætninger i en samlet fremstilling, en ramme for fremstillingen og også skabelsesprocessen af denne samlende ramme. Diskursanalysen omfatter også konstruktionen af den sociale ramme, hvori sætninger fremsættes og får deres særlige betydning og sammenhæng med andre sætninger.

Efterhånden blev begrebet en central faglig term også ud over de snævre cirkler. Resultatet var, at antallet af betydninger af diskursanalyse steg kraftigt – én bog angiver alene 10 forskellige. Diskurs kunne – og kan – betyde næsten alt. En rimelig dækkende bestemmelse er:

”Diskurs er sprogbrug og brug af sproget i forhold til sociale, politiske og kulturelle formationer, dvs. strukturer, institutioner og normer. Diskurs er sprog, som afspejler social orden men også sprog som skaber social orden og skaber individers samkvem med samfundet.”²⁾

Diskursanalyser af den særlige sprogbrug, der er knyttet til særlige institutioner, management-konsulentvirksomheder, hospitaler, skoler, arbejdsmarkedsorganisationer, universiteter og racisme og politiske fløje er meget udbredte. I forbindelse med kvindebevægelserne er der udviklet særlige feministiske diskursanalyser, som tager fat på bl.a. kønsdannelse, opdragelse og identitet. Der er en

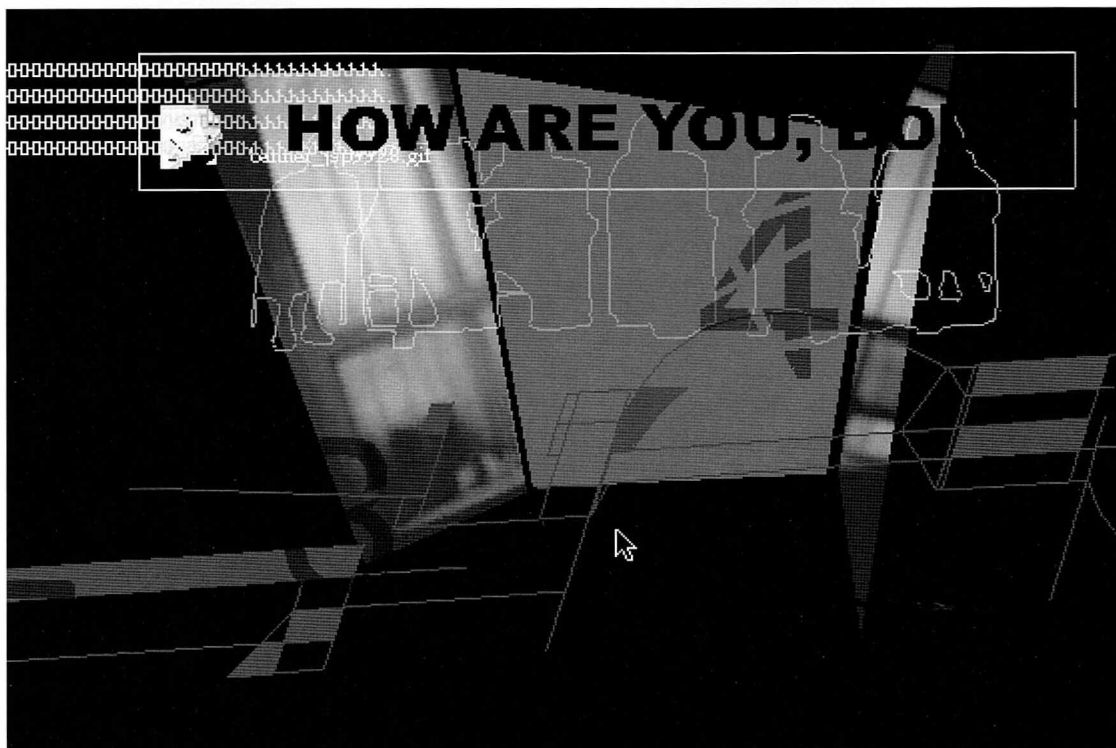
tendens til at ordet kritisk direkte eller underforstået knyttes til diskursanalyser og til analytikerens selvopfattelse. Der er ofte tale om analyser, der ser sig som afslørende og ideologikritiske. De vil øge den politiske bevidsthed ved at vise, hvordan de herskende diskurser fastholder magten i samfundet.

I løbet af de seneste 10-15 år har diskursbegrebet og den sproglige vending holdt sit indtog i samfundsvidenskaberne. Diskursbegrebet anvendes her også som *diskursteorier*. Ofte betyder det en mere overordnet beskrivelse af diskursbegrebet og evt. dets videnskabsteoretiske bestemmelse, mens *diskursanalysen* betyder den konkrete analyse af en bestemt diskurs. Men i den internationale debat henviser *diskursteorier* som regel til den tyske sociolog Jürgen Habermas’ diskursetik og diskursive retsteori. Også den engelske politolog Ernesto Laclau har udviklet en omfattende og overordnet *diskursteorier*, som har fået en betydelig indflydelse på nogle danske universiteter.

Den øgede opmærksomhed på sproget og sprogets rolle i skabelsen af de samfundsmæssige institutioner kom som sagt fra *humaniora*. Og den kom i en situation, hvor samfundsvidenskaberne var meget lydhyre. Hvor et af de mest produktive og spændende områder inden for samfundsvidenskaberne netop var en nyvurdering af de politiske ideers og de sociale forestillingers betydning for skabelsen af institutioner og normer – den såkaldte *nyinstitutionalisme*.

Fra opgøret med lingvistikken og senere med den franske strukturalisme fik man især gennem Michel Foucaults arbejder en inspiration til en ny type historiske diskursanalyser. Til tider får man indtrykket af, at Foucaults arbejder skulle have skabt diskursbegrebet.³⁾ Fra Frankrig kommer også den vigtige rolle som postmoderne metodeovervejelser og filosofier spiller i diskursanalysernes meget afslappede forhold til f.eks. anvendelsen af kilder. Men denne franske forbindelse har alligevel forlenet diskursanalysen med en mondan aura af frontforskning.

Fra den engelske socialt engageret *sociolingvistik* eller ’kritiske diskursanalyse’ har samfundsvidenskaberne fået impulser til konkrete analyser af f.eks. de sproglige forudsætninger og konstruktioner i politiske kampag-

ner og retorikker, af racismens mangfoldige former, af dagsordensætning og af sociale undertrykkelsesmekanismer af enhver art, køns- og alders- og identitetsdannelse osv.. Der er tale om modsatrettede impulser i forhold til den franske og overvejende postmoderne impuls. Men diskursanalyserne lever så at sige af dette spændingsfelt. Interessen for sproget og især den politiske brug af sproget har ført til en genopliven og befrugtning af gamle politologiske discipliner som politisk idehistorie, retorik og politisk sociologi.

Ligesom inden for de humanistiske fag er der også i samfundsvidenskaberne en aura af kritisk videnskab over diskursanalyserne, ikke mindst i selvpfattelsen. Men de kritiske konnotationer er blevet kraftigt forstærket af en særlig inspirationskilde inden for samfundsvidenskaberne selv, som dukkede op samtidig med den humanistiske diskursanalyse gjorde sin indflydelse gældende. Det drejer sig om studierne af produktionen af naturvidenskabelig viden eller *The social studies of science*.

Gennem studier af selve forskningsprocessen i naturvidenskaberne, fra biologien til astrofysikken, vises de sociale betingelser og

komponenter i etableringen af naturvidenskabelige facts, dvs. hvilke sociale konstruktioner og koder, der ligger til grund for at noget kan kaldes en videnskabelig kendsgerning. Al viden er et socialt produkt eller en social konstruktion, som alene afhænger af de historiske og sociale betingelser ved dens produktion, hævder den mest radikale version af denne videnssociologi.⁴⁾

Hvis sproget skaber den sociale – og måske også den fysiske – verden, dvs. den måde individerne opfatter den på, er der mulighed for at hævde, at det er vilkårligt, hvordan vi skaber denne verden – eller, at enhver beretning om, hvordan den sociale verden er skabt eller tager sig ud, er lige så god som enhver anden. Diskursanalyserne i samfundsvidenskaberne og humaniora er naturligvis ikke alle sammen præget af denne socialkonstruktivistiske relativisme. Men de fleste diskursarbejder flirter med konstruktionsbegrebet uden at gøre sig konsekvenserne klare. Og diskursbegrebets elastiske rammer og modsætningsfyldte indhold inviterer så at sige til relativisme.⁵⁾

Man kan også vælge at lægge vægten på

den produktive forvirring som det oprindelige sproglige udgangspunkt har forårsaget ved mødet med den samfundsvidenskabelige institutionsanalyse og socialkonstruktivismen. En god sammenfatning af dette er følgende opslag fra et samfundsvidenskabeligt leksikon:

"Diskursanalyse henviser til en livlig befærdet men teoretisk omtvistet korsvej mellem forskellige samfundsvidenskabelige discipliner. Her er socialpsykologer og psykologer kommet i kreativ men nogen gange temmelig ubehagelig kontakt med sociologer, filosoffer, retorikere, lingvister og litterære teoretikere når de gennemarbejder deres teoretiske opfattelser af området, diskurs – i sig selv et omtvistet begreb. For at øge forvirringen behandles diskursanalyse somme tider som en almen term, som henviser til praktisk taget alt arbejde om sprogbrug i dens sociale eller erkendelsesmæssige kontekst. Andre gange behandles diskursanalyse som en betegnelse for afgrænsede analyser eller som en modsætning til tekstlingvistik eller konversationsanalyse."⁶⁾

Redaktøren af et norsk sociologisk tidsskrifts temanummer om diskursanalyser bruger en passende metafor til at beskrive den aktuelle situation i Norden: "Den diskursanalytiske bølgen som for tiden skyller innover det samfunnsvitenskapelige landskapet har nådd en viss høyde. Utgivelsen av lærebøker er i gang . . ." ⁷⁾ En dominerende diskurs er på vej.

Nils Bredsdorff, Forskningsbibliotekar, Ph.D., politik og forvaltning, Roskilde Universitetsbibliotek

Artiklens forsøg på en afgrænsning er oprindeligt skrevet som et leksikonopslag på ordet diskursanalyse. Det er senere blevet en del af indledningen til 2. udgaven af min bog om diskursanalyser og socialkonstruktivismen, som udkommer i marts 2002.

Illustrationer fra www.requiemforadream.com

Noter:

1. Stykket blev i Danmark spillet på Fiolteatret i begyndelsen af halvfjerdserne, og titlen skulle angiveligt være et skjult Gramsci-citat.
2. Jaworski og Coupland, 'The discourse reader' London 1999 citeret fra min Diskursanalyser og diskursteorier, Roskilde Universitetsbibliotek 2001 s. 26.
3. Et aktuelt eksempel på en sådan analyse er Randi Kaarhus, En Foucault-inspireret diskursanalyse in: Sosiologi i dag, årg. 31 nr. 4/2001 s. 25-46. Trods den snævre forståelse er det en af de bedste introduktioner til emnet, som på en forunderlig understated manér alligevel er præcis: ..der findes "i Foucaults arbejder et usædvanlig vidt spekter av innsigtsgivende empiriske analyser kombineret med komplekse og utfordrende teoretiske og metodologiske refleksjoner. Det man vel ikke finner hos Foucault er et helhetlig prosjekt som anvender en klart definert teori og en enhetlig metodologi." S. 27. Kaarhus citerer Ian Hacking for en tilsvarende dobbeltbundet karakteristikk: Foucaults arbejder er som "a remarkable adventure of ideas". Ibid.
4. Set fra et samfundsvidenskabeligt standpunkt er Bruno Latours bog The pasteurisation of France, Harvard University Press, 1988 formodentlig den bedste indgang til denne tradition. Latour er den mest radikale og provokerende af de socialkonstruktivistiske videnskabs sociologer. Ian Hacking, The social construction of what? Harvard University Press 1999 er socialkonstruktivistisk videnskabs filosof, men usædvanlig selvkritisk og vidende. Artikler af disse to findes overalt i ledende videnskabelige videnskabs sociologiske og –teoretiske tidsskrifter og giver tilsammen et godt indtryk af den sociologiske analyse af den naturvidenskabelige tænke- og arbejdsmåde. Latours og Steve Woolgars klassiske analyse fra 1979, Laboratory life: The social construction of scientific facts, Sage var en analyse af en biokemisk forskningsproces i en berømt virksomhed.
5. To filosoffer fra Roskilde Universitetscenter har fra hver sin vinkel taget sig kærligt og forstandigt af konstruktivismen eller som den ofte hedder inden for humaniora, konstruktionismen, og den dertil hørende relativisme, Søren Kjølrup: Den ubegrundede skepsis, En kritisk diskussion af socialkonstruktivismens filosofiske grundlag in: Sosiologi i dag Temanummer: Socialkonstruktivisme årg. 31 2/2001 s. 5-22, og Arne Thing Mortensen: Bemærkning om socialkonstruktivisme in: Christrup, Thing Mortensen, Hee Pedersen (red.) At begribe og bevæge, Papirer om faglig formidling nr. 47/01, Roskilde Universitetscenter s. 258-270.
6. The social science encyclopedia, Routledge, London, 1996, citeret i Diskursanalyser og diskursteorier op. cit. s. 24
7. Hanne Svarstad, Samfunnsvitenskapelige diskursanalyser in: Sosiologi i dag årg. 31 nr. 4/2001 s. 5